

**Penglibatan Ahli Komuniti Dalam Program
Pembangunan Komuniti: Satu Kajian ke Atas Program
Homestay di Kedah
Community Members Involvement in Community
Development Programme: Homestay Programme in Kedah**

KALSOM KAYAT
NOR ASHIKIN MOHD. NOR

ABSTRAK

Penglibatan ahli komuniti di dalam apa jua program pembangunan, termasuk program pembangunan pelancongan, merupakan pemacu dalam usaha mencapai kelestarian pembangunan. Namun begitu, terdapat kelonggan mengenai bagaimana sebenarnya penglibatan ahli komuniti di peringkat akar umbi. Artikel ini membincangkan ciri-ciri penglibatan ahli komuniti dalam program yang dirangka untuk pembangunan komuniti berdasarkan dapatan kajian yang dijalankan terhadap dua program homestay di Kedah. Kajian ini menghasilkan satu model untuk membantu kita memahami faktor-faktor yang mempengaruhi penglibatan ahli komuniti dalam program pembangunan komuniti.

ABSTRACT

The Malaysian government is presently promoting tourism in the rural areas of Malaysia to increase tourism product choices. Rural tourism is also promoted to help in the development of these areas. An increasing number of communities have started their own homestay programs, which offer holiday experience in rural settings. These programs are mostly operated by the local communities and require local involvements, fulfilling the criteria that qualify them as using sustainable tourism development approach. This article discusses findings from a recent study aimed to explore and describe the characteristics of community involvement in these programs. A framework to understand factors that may influence local involvements in two homestay programs included in the study is proposed.

PENDAHULUAN

Pemuliharaan sumber warisan, termasuk sumber budaya dan alam sekitar, dan pembangunan negara merupakan dua konsep yang dilihat sebagai bercanggah di antara satu dengan lain berdasarkan kayu pengukur yang digunakan untuk mengukur kedua-dua konsep tersebut. Pembangunan negara lazimnya diukur

menggunakan Keluaran Dalam Negara Kasar (KDNK) manakala pemuliharaan sumber diukur melalui indeks pencemaran alam sekitar dan kadar kepupusan sumber budaya. Kedua-duanya dilihat sebagai bercanggah kerana agak mustahil untuk sesebuah negara itu mencapai KDNK yang tinggi dan dalam masa yang sama memulihara sumber-sumber yang diwarisinya. Namun begitu, adalah tidak asing untuk kita melihat destinasi pelancongan menekankan aspek *pemuliharaan* sebagai salah satu objektif dalam polisi *pembangunan* pelancongan melalui penggunaan istilah 'kelestarian' dalam rangka polisi dan perancangan mereka. Pendekatan ini disebut sebagai pembangunan yang berorientasikan pemuliharaan sumber yang sedia ada supaya sumber ini, samada sumber semulajadi atau sumber budaya, dapat terus dinikmati oleh generasi yang bakal mendatang. Malaysia, sebagai sebuah negara yang juga mempunyai agenda pelancongannya, tidak terkecuali daripada menjadikan pelancongan sebagai satu strategi bagi mencapai kelestarian. Hal ini dapat dilihat dengan jelas melalui polisi kerajaan berkaitan pembangunan pelancongan yang lebih memberi fokus kepada pembangunan pelancongan lestari (Kamaruddin Siaraf, 2002). Terdapat banyak faktor yang mempengaruhi kejayaan dalam mencapai objektif tersebut. Salah satu daripadanya ialah ciri-ciri dan tahap penyertaan komuniti setempat dalam menawarkan program-program pelancongan. Program *homestay* di Malaysia yang berasaskan komuniti adalah antara program pelancongan yang berpotensi untuk mencapai objektif pembangunan lestari sekiranya dirancang dengan baik.

Kementerian Pelancongan Malaysia (dahulu dikenali sebagai Kementerian Kebudayaan, Kesenian dan Pelancongan Malaysia) telah memperkenalkan Program *Homestay* dalam tahun 1988 sebagai salah satu bentuk penginapan alternatif yang ditawarkan kepada pelancong. Dalam program ini, pelancong berpeluang untuk tinggal bersama keluarga tuan umah yang menyertai program ini dan mengalami sendiri bagaimana tuan umah menjalani kehidupan seharian mereka. Kementerian ini juga telah menyediakan garis panduan tentang perancangan dan pengoperasian program ini, terutama dalam aspek kesihatan dan keselamatan. Penyertaan sebagai hos atau tuan rumah *homestay* dibuka kepada semua penduduk Malaysia, namun kebanyakan *homestay* ditawarkan sebagai program komuniti, khususnya di kawasan luar bandar. Sehaluan dengan itu, program *homestay* di kawasan pedalaman telah dimasukkan ke dalam Pelan Induk Pelancongan Desa yang disediakan oleh *United Nations Development Program* dan *World Tourism Organization* untuk Kementerian Pelancongan, dan kursus bagi peserta tuan rumah *homestay* telah dimasukkan ke dalam agenda latihan yang dianjurkan oleh Institut Pembangunan Desa (INFRA) di bawah Kementerian Pembangunan Luar Bandar dan Wilayah.

Walaupun program *homestay* ini dirasmikan dan dipromosi oleh Kementerian Pelancongan, namun peranan untuk membangunkan infrastruktur berkaitan *homestay* sebenarnya dimainkan oleh Kementerian Pembangunan Luar Bandar dan Wilayah. Kementerian ini telah pun menjadikan program *homestay* sebagai salah satu strategi penting untuk meningkatkan peluang ekonomi dan

pembangunan di kalangan penduduk di luar bandar. Menteriinya ada menyatakan di dalam pernyataan akhbar baru-baru ini bahawa Kementerianya sedang melaksanakan rancangan, yang melibatkan belanjawan sebanyak RM25 juta, untuk memajukan lagi program *homestay* di seluruh Malaysia. Rancangan ini, yang melibatkan usaha menaiktaraf kediaman tuan rumah yang menyertai program tersebut, dijangka akan menghasilkan pendapatan sebanyak RM1.5 bilion menjelang tahun 2009, iaitu 4 kali ganda dari pendapatan yang dihasilkan setakat tarikh sidang akhbar itu dibuat (Anna Maria Samsudin, 2004). Walau bagaimanapun, tiada statistik disertakan bersama pernyataan akhbar tersebut bagi menerangkan terperinci pendapatan yang dinyatakan. Selain Kementerian Pembangunan Luar Bandar dan Wilayah, Kementerian Pelancongan juga memainkan peranan dalam pembangunan program *homestay* di Malaysia melalui usaha promosinya.

Program *homestay* yang pertama mendapat sokongan daripada Kementerian Pelancongan dalam tahun 1988 ialah Program *Homestay* Desa Murni yang merangkumi lima buah kampung berhampiran Temerloh, Pahang. Penduduk tempatan yang tinggal di kampung-kampung ini bekerjasama untuk mewujudkan program *homestay* yang seterusnya telah memberi kesan kepada penduduk tempatan. Daripada perbualan di antara penulis dengan presiden Persatuan *Homestay* Malaysia yang juga pengasas Program *Homestay* Desa Murni, Tuan Haji Shariman Hamdan, didapati program *homestay* tersebut telah menerima lebih dari 5,000 pelancong untuk tahun 2000. Sekumpulan 40 orang pelancong yang membeli pakej penginapan dan aktiviti di *Homestay* Desa Murni selama 3 hari 2 malam dapat menyumbang pendapatan purata kepada seorang pengusaha sebanyak RM150 untuk setiap pelancong. Setiap pengusaha mampu memperoleh sehingga RM1,388.00 pendapatan sebulan dari perusahaan *homestay* yang dijalankan secara bersama di kalangan komuniti terbabit (Kalsom Kayat, 2005). Namun begitu, pendapatan ini bergantung kepada permintaan yang tidak menentu dari satu bulan ke satu bulan yang lain. Aktiviti pemasaran merupakan aspek penting untuk menentukan kedatangan pengunjung dan lazimnya, kedatangan pengunjung dibuat secara pakej yang dibentuk dan dipasarkan oleh operator perjalanan.

Kejayaan Program *Homestay* Desa Murni telah memberi inspirasi dan merangsang komuniti tempatan yang lain untuk mewujudkan program yang sama. Kampung Relau dan Kampung Raga ialah antara dua buah kampung di Kedah yang telah membangunkan program *homestay* dalam komuniti mereka sendiri. Makalah ini melaporkan hasil penyelidikan yang dijalankan secara kualitatif untuk mengkaji tahap dan ciri-ciri penglibatan komuniti dalam kedua-dua program *homestay* tersebut. Sebelum itu, konsep penglibatan dan hubungannya dengan konsep lestari akan dibincangkan bagi menghasilkan satu kerangka teori mengenainya.

PEMBANGUNAN LESTARI DAN PELANCONGAN

Secara asasnya, konsep pembangunan pelancongan lestari memasukkan elemen keperihatinan terhadap penggunaan sumber warisan alam semulajadi dan budaya dalam pembangunan pelancongan (Wanhill, 1997). Kebimbangan yang semakin ketara terhadap ancaman kemusnahan sumber alam sekitar dan warisan budaya melalui aktiviti pelancongan mencetuskan keutamaan penggunaan pendekatan pembangunan lestari dalam konteks penggubalan polisi, perancangan dan pembangunan pelancongan. Pembangunan lestari menitikberatkan penggunaan sumber yang ada dengan bijak dengan keperihatinan diberi kepada soal perancangan, komitmen dan penglibatan kerajaan serta pihak lain yang berkaitan atau berkepentingan (Rees 1989:13).

Tanggungjawab membangunkan pelancongan dengan lestari terletak pada semua pihak yang terlibat dalam menawarkan pelancongan serta pihak pelancong itu sendiri. McIntyre (1993) menekankan bahawa pelancongan lestari memerlukan kedua-dua pihak yang menawarkan pelancongan (pihak yang menawarkan infrastruktur, kemudahan, produk dan perkhidmatan pelancongan) dan pihak pengguna pelancongan (pelancong, pengunjung dan mereka yang menggunakan produk pelancongan) untuk sama-sama mengutamakan aspek pemuliharaan sumber pelancongan di samping mencapai matlamat masing-masing (matlamat pihak yang menawarkan ialah untuk mendapatkan pulangan kewangan sementara matlamat pelancong ialah untuk memuaskan kehendak kunjungan mereka). Dalam hal yang demikian, pelancongan akan menjadi suatu aktiviti yang mampu meningkatkan kualiti hidup pihak yang menawarkannya, pihak pelancong dan penduduk yang tinggal di kawasan pelancongan tersebut di samping memastikan sumber warisan alam semulajadi dan sumber warisan budaya kekal untuk dinikmati oleh generasi akan datang.

Mowforth dan Munt (1998) menyimpulkan bahawa usaha pembangunan pelancongan yang menggunakan pendekatan pembangunan lestari perlu memenuhi kehendak (i) memulihara sumber alam sekitar, sosial, budaya dan ekonomi; (ii) mengandungi elemen pendidikan kepada pihak tuanrumah, pelawat, dan pengusaha; dan (iii) menekankan aspek penyertaan masyarakat setempat. Makalah ini menjurus kepada kehendak yang ketiga, iaitu aspek penyertaan ahli komuniti dalam pembangunan pelancongan yang dikategorikan sebagai pembangunan pelancongan lestari.

PENGLIBATAN KOMUNITI DALAM KONTEKS PEMBANGUNAN PELANCONGAN LESTARI

Tosun memberi definisi penglibatan komuniti sebagai “satu bentuk tindakan sukarela yang melaluinya individu mengambil peluang dan memikul tanggungjawab kemasyarakatan” (Tosun, 2000:614). Penglibatan komuniti adalah satu

proses di mana masyarakat bekerjasama dengan penggerak pembangunan dan melibatkan diri dalam usaha pembangunan yang akhirnya akan memberi kesan terhadap keadaan dan taraf hidup mereka sendiri. Penglibatan komuniti memastikan bahawa keperluan dan aspirasi komuniti tersebut tidak diabaikan dan hasilnya ialah ahli komuniti itu akan mendapat didikan dan seterusnya diperkasakan (Tosun, 2000:615).

Dalam proses pembangunan pelancongan, Timothy (1999) menerangkan bahawa penglibatan komuniti dapat dilihat daripada dua perspektif: dalam proses membuat keputusan dan dalam bentuk faedah yang dibawa oleh pembangunan tersebut. Selain dari dua perspektif penglibatan yang disebutkan oleh Timothy, penglibatan ahli komuniti dalam melaksanakan projek pembangunan pelancongan penting ke arah pendekatan pembangunan lestari. Dengan menyertai usaha pembangunan tersebut, ahli komuniti akan memastikan aspirasi mereka diambilkira di samping mendapat peluang pekerjaan, meningkatkan pemahaman mereka terhadap projek yang dijalankan, meningkatkan pemahaman tentang faedah yang dibawa oleh pelancong, menanamkan rasa tanggungjawab terhadap sumber yang ada pada komuniti mereka dan memberi peluang kepada mereka untuk mengawal pembangunan dan penggunaan sumber tempatan. Selain itu, penglibatan komuniti juga membantu menjayakan projek pelancongan itu sendiri kerana penglibatan itu membantu dari segi penawaran sumber manusia dan perkongsian pengetahuan mengenai kawasan tempatan dan sumber-sumber di situ.

Terdapat pelbagai pendapat yang diutarakan mengenai penglibatan penduduk tempatan di dalam proses pembangunan pelancongan. Seorang datuk bandar di Sepanyol merasakan bahawa penglibatan penduduk merupakan satu perkara yang muncul secara semulajadi dan tanpa disedari kerana penduduk merasakan mereka adalah sebahagian dari produk pelancongan (Burns dan Sancho, 2003). Penglibatan terus penduduk dalam perkhidmatan tertentu amat diperlukan seperti di pusat penerangan pelancong atau di waktu interpretasi yang asli, inklusif dan lestari diperlukan di mana pengetahuan penduduk tempatan adalah lebih kredibel berbanding pengetahuan pekerja dari luar (Fallon dan Kriwoken, 2003).

Penglibatan tidak hanya diperlukan dalam bentuk fizikal malah dalam bentuk sokongan moral. Dalam konteks negara membangun, Getz (1983) mendesak bahawa sokongan yang padu dan kuat dari penduduk tempatan akan dapat menggalakkan lagi pembangunan pelancongan. Ini disokong oleh Murphy (1985), terutama jika pelancongan melibatkan sumber asli, yang membentuk komponen utama produk pelancongan itu, juga menjadi keperluan asas kepada penduduk tempatan. Mitchell (2001) pula merasakan bahawa dalam konteks ekopelancongan, penglibatan penduduk tempatan dalam pembangunan pelancongan dapat mengurangkan kesan negatif yang dihasilkan terhadap alam sekitar tanpa menjejaskan hasil kegiatan pelancongan.

Walaupun penglibatan komuniti meningkatkan peluang untuk program pelancongan mencapai objektif pelancongan lestari, namun masalah tetap timbul

dalam usaha mendapatkan penglibatan komuniti itu. Rahnama (1992) mengutarakan beberapa keadaan dimana istilah 'penglibatan' disalahgunakan termasuklah dikatakan sebagai satu cara untuk memanipulasi penduduk tempatan supaya mereka menerima program-program kerajaan, yang memenuhi objektif pihak kerajaan tetapi bercanggah dengan objektif komuniti tempatan itu sendiri. Istilah penglibatan ini juga digunakan untuk menarik pihak-pihak tertentu supaya menghulurkan pembiayaan tanpa usaha yang jelas bagi mewujudkan dan mengimplentasikan elemen penglibatan dalam projek pembangunan. Dalam semua kes tersebut, penglibatan hanya ada pada nama sahaja tanpa bentuk struktur yang jelas. Harus juga difikirkan dan mengenalpasti bagaimana komuniti tempatan sepatutnya melibatkan diri dalam pembangunan pelancongan dan samada 'penglibatan' yang menjurus kepada komuniti mempunyai kawalan ke atas sumber-sumber dan keadaan mereka pada masa kan datang. Tahap kawalan yang dimiliki sesebuah komuniti dalam projek pembangunan adalah merupakan elemen yang penting dalam kelestarian (Mowforth dan Munt 1998).

Mowforth dan Munt (1998) mencadangkan satu tipologi yang diutarakan oleh Pretty (1995) untuk digunakan dalam menentukan tahap penglibatan komuniti dalam projek-projek komuniti. Tipologi tersebut menggabungkan elemen-elemen: (i) sumber dan objektif projek, (ii) tahap penglibatan penduduk, dan (iii) tahap perkongsian kuasa dan tanggungjawab bagi menentukan 'peringkat' atau 'darjah' penglibatan penduduk. Penglibatan manipulatif diletakkan di peringkat terendah memandangkan hampir semua elemen di atas dipunyai atau dikawal oleh penggerak dari luar menyebabkan keupayaan melalui penglibatan ini terbatas. Penglibatan yang berasaskan pembangunan dari dalam atau *self-mobilization* pula diletakkan di peringkat paling atas memandangkan kebanyakan elemen dikawal oleh penduduk sendiri. Saranan Pretty ini perlu perbincangan selanjutnya kerana jika difikirkan, penglibatan manipulatif berkemungkinan menjadi lebih berupaya daripada penglibatan pasif. Malah, adalah dirasakan bahawa istilah 'jenis' lebih sesuai digunakan bagi menggantikan istilah 'tipologi' kerana penentuan peringkat atau darjah keupayaan melalui jenis penglibatan tersebut sangat subjektif dan bergantung kepada banyak faktor penentu selain tiga elemen di atas. Jenis penglibatan tersebut adalah seperti dalam Jadual 1.

Seterusnya, Mowforth dan Munt (1998) membincangkan dua kes pembangunan pelancongan yang melibatkan dua jenis penglibatan yang begitu ekstrim. Salah satu daripadanya ialah projek berskala besar Mundo Maya (*Maya World*) yang merangkumi lima negeri di Amerika Tengah termasuklah Guatemala, Belize, el Salvador dan Honduras. Melalui publisiti, Mundo Maya dijelaskan sebagai sebuah projek yang dirancang untuk memperbaiki taraf hidup penduduk tempatan, tetapi hakikatnya tiada usaha yang dijalankan untuk melibatkan komuniti tempatan dalam proses pembuatan keputusan kerana hanya sekumpulan pegawai kerajaan yang berjawatan tinggi sahaja yang terlibat dalam membuat keputusan. Dengan itu, penglibatan penduduk boleh dikelasifikasikan sebagai 'penglibatan manipulatif'. Kes yang kedua ialah projek pelancongan dalam

JADUAL 1. Jenis penglibatan penduduk tempatan dalam projek pembangunan di dalam komuniti mereka

Jenis	Ciri-ciri
Penglibatan manipulatif	Penduduk dijadikan boneka dan dikatakan memegang jawatan tetapi sebenarnya projek pembangunan didalangi pihak luar. Tahap kawalan oleh penduduk sangat sedikit. Hal ini menyebabkan faedah pembangunan kepada penduduk tidak menentu.
Penglibatan passif	Penduduk melibatkan diri dalam projek pembangunan setelah keputusan mengenai pembangunan dibuat oleh pihak penggerak. Maklumbalas penduduk tidak diminta kerana lebih menekankan pendapat professional dari luar. Pembangunan masih bukan di bawah kawalan penduduk.
Penglibatan melalui perundingan	Agan luar merujuk kepada penduduk tempatan dengan meminta pendapat mereka mengenai projek yang dibentuk oleh pakar dari luar, masih kurang kawalan dari penduduk tempatan terhadap proses pelaksanaan, perkongsian maklumat hanyalah sehalu, profesional tidak perlu menerima pendapat penduduk.
Penglibatan bermotivasikan pulangan material yang diperlukan oleh penduduk	Penduduk melibatkan diri dengan menawarkan sumber (seperti tenaga buruh) bagi mendapatkan makanan, wang, dan insentif kebendaan yang lain; penglibatan bukan kerana mahu belajar mengenai kemahiran dan teknologi yang boleh membantu meningkatkan taraf hidup setelah penglibatan selesai.
Penglibatan berperanan	Penglibatan penduduk dilihat sebagai penting untuk mencapai objektif projek, terutama kerana penglibatan dilihat sebagai dapat mengurangkan kos; penglibatan adalah dua hala dan melibatkan perkongsian dalam membuat keputusan tetapi penglibatan hanya terjadi setelah keputusan dibuat oleh pihak.
Penglibatan interaktif	Penduduk terlibat dalam analisis projek, pembentukan pelan tindakan: penglibatan dilihat sebagai satu hak, bukan hanya sebagai agen untuk mencapai matlamat projek; proses penglibatan menekankan penggunaan kaedah-kaedah silang disiplin yang memerlukan pelbagai perspektif serta menggunakan proses pembelajaran berstruktur. Kumpulan perancang mengawal keputusan penduduk tempatan dan menentukan bagaimana sumber yang ada digunakan dan dengan itu mereka mempunyai kepentingan dalam memastikan struktur dan kaedah dipatuhi.
Penglibatan pergerakan sendiri	Penduduk sendiri mengambil inisiatif untuk menggerakkan projek pembangunan, mereka menjalin hubungan dengan institusi luar untuk bantuan teknikal dan khidmat nasihat tetapi mengawal penggunaan sumber; penglibatan jenis ini memerlukan kerangka sokongan dari kerajaan dan badan bukan kerajaan.

Sumber: Disesuaikan dari Mowforth dan Munt (1998)

komuniti yang kebanyakannya terdiri daripada anggota masyarakat Salvadoria dalam buangan di Costa Rica. Walaupun terdapat pertolongan dari luar, namun ide tentang projek tersebut tercetus daripada komuniti itu sendiri dan keseluruhan aktiviti pelancongan adalah di bawah kawalan komuniti itu sendiri. Pendapatan yang dijana melalui penawaran perkhidmatan yang disediakan telah memberi faedah ekonomi kepada mereka, tambahan pula tiada orang tengah atau ejen yang digunakan yang mungkin menyebabkan pengurangan dalam pendapatan mereka. Walaupun komuniti tersebut menerima bantuan pada awal pembabitan mereka dalam projek itu, namun kebanyakan perniagaan pelancongan tidak menerima bantuan sekaligus melayakkan penglibatan penduduk tempatan dalam projek ini dikategorikan sebagai 'bergerak sendiri' (*self mobilization*) menurut tipologi Pretty (Mowforth dan Munt, 1998).

Ulasan karya yang dikemukakan di atas menyarankan dua aspek penting dalam penglibatan; iaitu kesaksamaan dan kawalan. Penglibatan yang saksama dan kawalan daripada penduduk tempatan dalam sesuatu projek pembangunan perlu ada untuk projek itu mencapai objektif pembangunan komuniti. Membenarkan penglibatan yang adil dalam proses membuat keputusan bagi membolehkan penduduk tempatan menggunakan kuasa mereka dalam mengawal sesuatu pembangunan serta kesannya (Bilinski, 1969), hanyalah sebahagian daripada usaha untuk mencapai penglibatan yang saksama. Penduduk tempatan juga wajar diberi kebenaran dan keupayaan untuk mengambil faedah daripada peluang-peluang ekonomi yang dibawa oleh pelancongan secara adil (Kadir Din, 1997). Dalam kebanyakan situasi, penduduk tempatan perlu diperkasakan supaya mereka berupaya terlibat dalam pembangunan, iaitu dalam proses membuat keputusan dan juga dalam aktiviti ekonomi yang terbentuk hasil pembangunan itu. Kadir Din (1997) mengatakan bahawa kurangnya aspek memperkasakan penduduk di atas adalah penyebab kepada situasi semasa di Langkawi, Malaysia di mana majoriti penduduk tempatan hanya menjadi pemerhati dan memperoleh faedah yang terlalu sedikit berbanding mereka yang lebih berkuasa - iaitu penduduk tempatan dan orang luar yang lebih berupaya dari segi kewangan, jalinan, dan memperolehi maklumat. Mereka ini lebih berupaya mengambil faedah yang ditawarkan oleh kegiatan pelancongan di pulau tersebut. Sedangkan, penduduk inilah yang menjadi mangsa apabila kos kehidupan meningkat disebabkan kegiatan pelancongan itu.

Scheyvens (1999) mencadangkan agar satu kerangka 'keperksaan' yang merangkumi empat tahap keperksaan digunakan dalam menganalisis perniagaan ekoplancongan terhadap komuniti tempatan. Sekiranya Kadir Din (1997) merasakan bahawa 'keperksaan' merupakan keperluan yang mesti dipenuhi sebelum penglibatan yang saksama dapat dihasilkan, Scheyvens pula memandang 'keperksaan' sebagai kesan sesuatu aktiviti. Keempat-empat peringkat keperksaan adalah keperksaan dalam aspek ekonomi, psikologi, sosial dan politik. Tidak pula Scheyvens nyatakan sama ada satu peringkat adalah lebih penting daripada peringkat yang lain ataupun sekiranya peringkat-peringkat ini

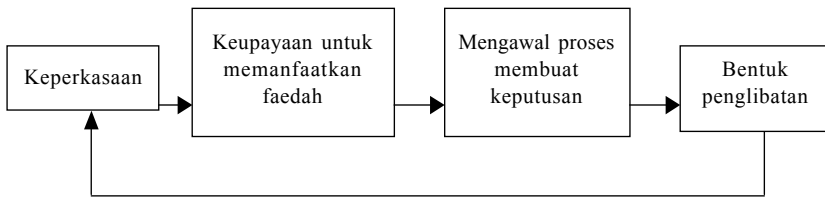
mempengaruhi pendapatan ekonomi yang berterusan kepada komuniti tempatan, pendapatan individu yang boleh diharapkan dan prasarana yang lebih baik. Tanda-tanda keperkasaan psikologi adalah apabila meningkatnya kebangsaan diri (self-esteem) di kalangan ahli-ahli komuniti disebabkan pengiktirafan dari luar terhadap keunikan dan nilai-nilai budaya yang dimiliki, sumber-sumber dan pengetahuan mereka tentang tradisi. Meningkatnya keyakinan di kalangan ahli-ahli komuniti menyebabkan mereka mencari pengetahuan dan peluang latihan. Keperkasaan sosial pula dicapai apabila komuniti tersebut dapat mengekalkan atau memperbaiki keseimbangan dalam komuniti. Perpaduan komuniti dapat diperbaiki kerana individu dan keluarga bekerjasama untuk membina perkongsian yang berjaya. Keperkasaan politik dapat dicapai oleh sesebuah komuniti apabila struktur politik mereka menawarkan peluang kepada orang ramai untuk menyuarakan pendapat tentang projek pembangunan tersebut, sekaligus menawarkan peluang untuk mereka melibatkan diri dalam proses membuat keputusan.

Pratiwi (1999) dalam kajiannya untuk memahami penglibatan komuniti tempatan dalam pembangunan ekopelancongan telah menganalisis kajian-kajian kes yang berkaitan dengan ekopelancongan. Ekopelancongan merupakan satu bentuk pembangunan yang mempunyai elemen pembangunan lestari sebagai objektifnya. Pratiwi membuat kesimpulan daripada dapatan kajiannya bahawa tahap penglibatan ahli komuniti dalam kes-kes yang dikajinya adalah menyimpang daripada tahap penglibatan yang disarankan dalam bahan-bahan bacaan dan penerbitan. Apabila ahli-ahli komuniti ingin menyertai pembangunan, hanya sedikit sahaja usaha yang diambil oleh pihak luar untuk memperkasakan penduduk tempatan dalam keseluruhan tahap penyertaan. Walau bagaimanapun, melalui kebolehan penduduk memperkasakan diri mereka sendiri, sesetengah komuniti menyatakan bahawa mereka hanya mendapat faedah yang sedikit daripada penglibatan mereka dalam pembangunan ekopelancongan. Pratiwi juga telah mencadangkan kajian selanjutnya dijalankan untuk menilai ciri-ciri dan tahap penyertaan dengan menggunakan kaedah kajian yang berbeza seperti kajian lapangan, tinjauan dan kajian kes.

KAJIAN TERHADAP PENGLIBATAN KOMUNITI DI HOMESTAY KAMPUNG RELAU DAN KAMPUNG RAGA

KERANGKA TEORI

Ulasan karya yang dikemukakan dapat dirumuskan melalui kerangka teori yang dapat membantu usaha memahami tahap penglibatan komuniti dalam projek-projek yang berasaskan komuniti dan pelancongan lestari (Rajah 1). Kerangka teori ini mencadangkan bahawa tahap penglibatan komuniti dalam sesuatu projek dipengaruhi oleh tahap kawalan oleh komuniti tempatan dalam memutuskan pelaksanaan dan kesan, dan tahap kawalan ini pula bergantung kepada peluang

RAJAH 1. Kerangka konsepsi dalam memahami tahap penglibatan ahli komuniti

dan ruang yang ada untuk penduduk itu melibatkan diri dalam projek tersebut serta juga keupayaan mereka untuk merebut faedah daripada projek tersebut.

Seterusnya, makalah ini membincangkan kajian yang dijalankan ke atas dua program *homestay* di Kedah, iaitu *Homestay* Kampung Relau dan *Homestay* Kampung Raga. Berdasarkan kerangka konsepsi di atas, kajian yang dijalankan bertujuan meneliti (i) ciri-ciri penglibatan komuniti di kedua-dua *homestay* dalam kajian; (ii) tahap penglibatan komuniti di kedua-dua *homestay* di atas; (iii) faktor-faktor yang mungkin mempengaruhi penglibatan ahli komuniti dalam kedua-dua program *homestay* tersebut; dan (iv) terdapat hubungan di antara penglibatan dengan keperkasaan di kalangan ahli komuniti.

METODOLOGI

Definisi pembolehubah yang digunakan dalam ini dikemukakan dalam Jadual 2. Berpandukan pendekatan kualitatif, kajian ini menggunakan dua teknik pengumpulan data. Pertama, data yang merangkumi maklumat yang diterbitkan oleh kerajaan pusat, kerajaan negeri dan sumber-sumber data tempatan dianalisis untuk mendapatkan pemahaman mengenai latarbelakang kedua-dua program *homestay* yang dikaji. Kemudian temubual tidak berstruktur telah dijalankan di kalangan ahli komuniti yang menyertai program *homestay* di petempatan masing-masing. Tujuan temubual ini ialah untuk mengenalpasti jenis, tahap, penyebab dan kesan penglibatan mereka. Teknik *snowball sampling* digunakan untuk mencari maklumat yang diperlukan. Temubual yang dijalankan di antara bulan Mac dan September 2001 ini direkodkan untuk memastikan kesahihan data yang dikumpul.

Pada penghujung setiap sesi temubual, pernyataan penting yang oleh responden utarakan diulang semula supaya dapat pastikan kesahihannya. Data juga diinterpretasi dengan segera untuk membolehkan penyelidik menganalisis maklumat perbualan tersebut dan menggunakan dapatan itu untuk temubual seterusnya. Temubual yang direkodkan juga dipindahkan dalam bentuk transkrip dan dianalisis secara kualitatif sebaik sahaja tamat sesi temubual. Tema serta isu penting dicungkil menerusi transkrip. Data kemudiannya dikumpulkan mengikut tema dan isu yang bersesuaian. Pendapat kedua digunakan dalam proses pengkodan data dan interpretasi untuk mengurangkan kelemahan interpretasi

JADUAL 2. Pembolehubah yang terlibat dalam kajian dan definisinya

Pembolehubah	Definisi
Bentuk penglibatan	Deskripsi penglibatan berpandukan elemen-elemen: 1) sumber dan objektif projek, 2) tahap penglibatan penduduk, dan 3) tahap perkongsian kuasa dan tanggungjawab.
Pengawasan dalam membuat keputusan	Peluang untuk melibatkan diri dalam proses membuat keputusan dan pelaksanaan dan memberi pendapat.
Keupayaan untuk memanfaatkan faedah yang terhasil	Keupayaan ahli komuniti untuk mengambil kesempatan yang terhasil dari program <i>homestay</i> seperti peluang pekerjaan, dan keusahawanan. Keupayaan mungkin dipengaruhi oleh faktor lain seperti memiliki modal, maklumat dan pengaruh.
Keperkasaaan	Peningkatan keupayaan dari aspek ekonomi, psikologi, sosial dan politik seperti yang dicadangkan oleh Scheyvens (1999).

data yang berat sebelah. Dapatan kajian dibentangkan dalam perbincangan mengenai isu-isu berkaitan untuk memahami penglibatan penduduk dalam program pelancongan yang berasaskan komuniti seperti *homestay* dan implikasi ke atas polisi dan pemasaran pelancongan berasaskan komuniti.

HASIL KAJIAN

HOMESTAY KAMPUNG RELAU, BANDAR BARU

LATAR BELAKANG PROGRAM

Beberapa isi rumah di Kampung Relau yang terdiri dari empat buah kampung Melayu iaitu, Kampung Tiga Ratus Kaki, Kampung Kilang Batu, Kampung Paya Semambu dan Kampung Tengah di Bandar Baru di Kedah ini telah diberi kelulusan untuk menjadi peserta tuan rumah *homestay* yang diiktiraf. Peserta-peserta ini bersetuju membentuk program *homestay* secara komuniti. Majoriti penduduknya bekerja sendiri dan sesetengahnya bekerja dengan sektor awam dan sektor swasta, kebanyakannya di kawasan perindustrian berdekatan. Usaha membentuk Program *Homestay* Kampung Relau dimulakan oleh seorang usahawan tempatan yang berminat dengan konsep *homestay* apabila beliau melawat ke beberapa program *homestay* di Sumatera. Sebagai pemilik agensi pengembaraan, beliau sedar bahawa program *homestay* ini dapat memanfaatkan kedua-dua pihak, iaitu perniagaannya dan komunitinya. Program *Homestay* Kampung Relau telah berpeluang menjadi hos kepada beberapa kumpulan dari dalam dan luar negara. Program *homestay* ini menawarkan ciri-ciri pelancongan berasaskan komuniti

dan oleh sebab itu program di Kampung Relau ini telah dipilih sebagai salah satu kes kajian ini.

Jawatankuasa yang terdiri daripada peserta tuan rumah *homestay* telah ditubuhkan untuk memantapkan operasi program *homestay* di Kampung Relau. Pengerak program tersebut di atas telah dilantik sebagai pengerusi jawatankuasa dan beliau memainkan peranan utama dalam operasi *homestay* dari aspek pemasaran, pengurusan dan operasi program tersebut.

BENTUK PENGLIBATAN

Dapatan kajian meperlihatkan wujudnya beberapa bentuk penglibatan di kalangan ahli komuniti di dalam Program *Homestay* Kampung Relau. Seperti kebanyakan program *homestay* lain di Malaysia, Program *Homestay* Kampung Relau tidak digerakkan oleh orang luar. Hal ini kerana Kerajaan Malaysia, melalui Kementerian Pelancongan telah menyarankan agar komuniti tempatan dapat menyertai industri pelancongan melalui program-programnya seperti program *homestay* tersebut. Mana-mana isirumah yang memenuhi peraturan asas dan ingin menjadi hos *homestay* boleh memohon kepada Kementerian. Apabila permohonan diluluskan rumah tersebut akan mendapat permit untuk mengendalikan operasi *homestay* dan pihak kerajaan akan membantu dari segi memberi latihan kepada keluarga tuan rumah, penyediaan infrastruktur dan prasarana serta sokongan promosi.

Dalam kes Program *Homestay* di Kampung Relau, beberapa buah keluarga dalam komuniti tersebut telah memohon untuk menjadi tuan rumah *homestay* sebagai satu kumpulan di bawah naungan dan pimpinan usahawan tempatan, juga selaku pemilik sebuah agensi pengembaraan. Usahanya dari segi membawa komuniti bekerjasama memahami faedah yang boleh diperolehi daripada program tersebut mempunyai pengaruh secara langsung terhadap kesediaan penduduk untuk menjadi tuan rumah *homestay*.

Bagi usahawan tempatan yang memimpin *Homestay* Kampung Relau, penglibatannya dapat dirumuskan sebagai satu inisiatif yang tidak dipengaruhi oleh institusi luar untuk memperbaiki kehidupannya sendiri dan kehidupan komunitinya. Untuk menjayakan program *homestay* Kampung Relau beliau telah membuat jaringan dengan institusi luar bagi mendapatkan sumber dan. Beliau juga telah membantu komuniti mewujudkan jawatankuasa untuk melicinkan dan menguruskan pelanggan yang dibawa ke *homestay* tersebut. Penglibatannya adalah sebagai pemimpin projek, khususnya dalam usaha memasarkan programnya sebagai salah satu produk yang ditawarkan oleh syarikat beliau. Sebagai pengerusi Jawatankuasa *Homestay* di Kampung Relau, beliau telah memimpin komunitinya dari aspek pembangunan dan pengawalan pelaksanaan program pelancongan berkenaan. Usahawan tempatan ini telah berjaya menggerakkan komunitinya untuk menyertai program *homestay* ini dan juga menggerakkan mereka membentuk satu jawatankuasa bagi merancang, membangunkan dan mengimplementasi aktiviti-aktiviti untuk tetamu.

Kajian mendapati ahli-ahli komuniti yang lain melibatkan diri mereka dalam program ini sebagai peserta tuan rumah (hos) atau sebagai ahli dalam Jawatankuasa *Homestay* yang tidak menjadi peserta tuan rumah. Setiap ahli komuniti boleh memohon untuk menjadi tuan rumah atau hos yang menawarkan rumah mereka sebagai rumah tumpangan kepada tetamu dan keluarga mereka sebagai keluarga angkat kepada tetamu. Bagi mereka yang tidak memohon untuk menjadi peserta tuan rumah, atau permohonan mereka tidak diluluskan disebabkan keadaan rumah atau keluarga tidak memenuhi garis panduan yang ditetapkan oleh Kementerian Pelancongan, mereka masih boleh melibatkan diri di dalam program ini dengan: (i) memainkan peranan sebagai pemandu pelancong kepada tetamu dan memperihalkan komuniti mereka kepada pengunjung/tetamu; (ii) melibatkan diri dalam persembahan pertunjukan kebudayaan; (iii) melibatkan diri dalam penyediaan jamuan yang lazimnya dibuat secara bergotong-royong; (iv) meraikan dan bermesra dengan tetamu; atau dengan hanya (v) memberi sokongan melalui kehadiran mereka dalam pelbagai aktiviti yang dianjurkan oleh jawatankuasa untuk tetamu.

Ahli jawatankuasa *homestay* dan pemimpinnya memberi peluang kepada setiap ahli komuniti untuk mengutarakan cadangan dalam proses perancangan dan pembangunan dan mereka berpendapat bahawa dengan cara itu, mereka juga akan mendapat sokongan dari ahli komuniti. Mereka juga ada menjalankan usaha untuk meningkatkan pengetahuan ahli-ahli yang lain mengenai peranan yang boleh dimainkan oleh program *homestay* tersebut dalam membangunkan komuniti di situ. Di samping itu, peneraju program ini sentiasa cuba mendapatkan sokongan dari luar seperti dari agensi kerajaan yang berkaitan dan pemimpin kerajaan. Kesannya, kemudahan asas di kampung ini telah dinaik taraf, kampung dicantikkan dan program ini telah dimasukkan ke dalam agenda promosi kerajaan negeri. Walau bagaimanapun, responden berpendapat bahawa pelaksanaan dan pencapaian matlamat program *homestay*, iaitu untuk menyediakan produk pelancongan yang unik dan dalam masa yang sama menyediakan peluang pembangunan kepada komuniti, sangat bergantung pada penyertaan ahli komuniti. Walaupun cadangan untuk pembangunan program *homestay* ini datangnya dari seorang penggerak dan disokong oleh kuasa dari luar (kerajaan), perkongsian dapat dilihat melalui proses membuat keputusan, perancangan dan pelaksanaan. Namun, terdapat beberapa individu yang tidak terlibat dalam membuat keputusan dan dalam proses pembelajaran, tetapi mereka menyumbang dari aspek tenaga kerja dan sokongan dengan sedikit bayaran ataupun hanya sekadar berpuas hati menjadi sebahagian daripada komuniti tersebut apabila bergotong-royong bersama-sama.

Dapatan kajian menyokong cadangan kerangka teori yang dilakarkan pada peringkat awal kajian bahawa keupayaan ahli komuniti untuk mengawal proses membuat keputusan dan pelaksanaan berkemungkinan mempengaruhi bentuk penglibatan komuniti dalam projek pembangunan seperti program *homestay* Kampung Relau ini. Namun begitu, kajian mendapati bahawa tahap kawalan

yang ada di kalangan ahli ke atas proses membuat keputusan tidak semestinya bermaksud setiap ahli berupaya meraih faedah yang dihasilkan, tetapi lebih menerangkan motivasi penglibatan mereka. Masih ada keterbatasan di kalangan ahli kerana bukan semua isirumah yang berada dalam kawasan program *homestay* ini berupaya menjadi peserta tuan rumah, yakni ahli yang menerima pulangan ekonomi yang paling banyak. Hal ini adalah kerana asas keperluan untuk menjadi hos *homestay* tidak boleh dipenuhi oleh semua keluarga dalam komuniti tersebut.

Untuk menjadi peserta tuan rumah *homestay* tidak memerlukan perkhidmatan dan bilik penginapan yang bertaraf hotel. Memadai dengan persekitaran yang bersih dan tenang dengan sebuah bilik yang boleh diubahsuai menjadi bilik tidur tetamu serta kemudahan tandas yang baik. Walaupun modal permulaan yang diperlukan untuk menepati garis panduan permohonan untuk menjadi peserta tuan rumah tidak tinggi, jumlah ini mungkin masih membebankan ahli komuniti yang berpendapatan rendah. Di samping itu, keupayaan menyumbang masa dan tenaga dalam membangun dan melaksanakan aktiviti-aktiviti program juga didapati sebagai penyebab penglibatan mereka. Seperti dinyatakan oleh seorang responden bukan hos, ... *“Sesetengah daripada kami belum bersedia untuk menjadi hos kerana tidak mempunyai bilik di rumah yang boleh diubahsuai menjadi bilik tamu, atau kerana kami rasa rumah kami masih belum elok untuk mereka. Dalam kes saya, saya tidak mempunyai masa. Saya bekerja dan anak-anak masih kecil. Nak buat kerja rumah pun tiada masa!”* Tetapi responden ini masih melibatkan diri di dalam program ini sebagai salah seorang tukang masakunya.

Faktor motivasi memainkan peranan dalam penglibatan ahli komuniti ini. Penulisan Cole (1995) mencadangkan beberapa faktor motivasi dalaman yang boleh diadaptasikan untuk menerangkan penglibatan ahli komuniti di dalam program pembangunan. Faktor-faktor ini termasuklah kesedaran tentang faedah program yang akan mereka dan komuniti kecapi, keperluan sosial mereka, seperti menjadi sebahagian daripada masyarakat, dan personaliti setiap ahli. Dalam kes Kampung Relau ini, keinginan melihat sumber alam dan kebudayaan dikekalkan serta komitmen untuk memajukan perniagaannya merupakan dua faktor yang telah memotivasikan usahawan berkenaan menjadi pemimpin dan peneraju program *homestay*.

Kesemua peserta program yang telah ditemubual menyatakan yang mereka melibatkan diri kerana ingin membangunkan diri, dihormati, ingin turut serta dalam komuniti dan memainkan peranan dan untuk memenuhi keperluan kemajuan diri. Walaupun kebanyakan peserta yang ditemubual menegaskan bahawa wang ringgit bukan merupakan sebab utama mereka melibatkan diri, mereka mengakui bahawa program ini memang merupakan satu program yang dapat menghasilkan pendapatan kepada keluarga di samping memupuk semangat bekerjasama dan muhibbah dalam menjalin hubungan kejiwaan di kalangan ahli. Harga yang ditawarkan kepada tetamu untuk pengalaman tinggal di *homestay* adalah sangat rendah. Apabila dibandingkan dengan pilihan penginapan yang lain, purata

harga yang dikenakan ke atas sekumpulan tetamu ialah sebanyak RM65 yang merangkumi kemudahan bilik tidur, makanan, dan aktiviti atau program lawatan. Sebahagian bayaran yang diperolehi daripada tetamu, yang lazimnya datang mengikut pakej serta dikenakan harga pakej, akan disalurkan kepada kumpulan pengurusan bagi membiayai kos yang dibuat secara berkumpulan dan selebihnya diagihkan kepada setiap peserta tuan rumah yang terlibat. Anggaran purata pendapatan bersih yang diterima oleh seorang peserta ialah RM30 untuk seorang tetamu iaitu setelah ditolak segala kos yang terlibat seperti bayaran elektrik, air serta bahan untuk penyediaan makanan.

MEMPERKASAKAN KOMUNITI TEMPATAN

Program *homestay* Kampung Relau membuka peluang menambah pendapatan dan juga peluang perniagaan. Keluarga yang menjadi peserta tuan rumah menerima faedah kewangan melalui pembayaran untuk kemudahan yang mereka sediakan kepada tetamu, manakala yang lain pula berkongsi faedah ekonomi menerusi produk dan perkhidmatan yang ditawarkan dalam tempoh lawatan tetamu di sana. Antara produk dan perkhidmatan yang ditawarkan ialah makanan, cenderahati dan pemandu pelancong sambil. Walaupun pendapatan yang diperolehi adalah sedikit berikutan rendahnya bilangan hos, namun berpotensi ditingkatkan di masa hadapan. Dan apabila setiap orang di dalam komuniti dapat berkongsi faedah ekonomi yang diperolehi, kerana penglibatan mereka tidak memerlukan modal dan kemahiran tertentu, maka faedah ekonomi daripada program ini dapat disimpulkan sebagai agihan saksama. Peningkatan dari segi pendapatan, prasarana rumah individu dan kemudahan awam juga menunjukkan adanya keperkasaan ekonomi dalam komuniti Kamampung Relau yang menyertai program *homestay* ini.

Program ini juga membantu membangunkan keyakinan diri ahli-ahli komuniti melalui pengiktirafan yang diberikan oleh orang luar tentang keunikan nilai budaya mereka, sumber alam sekitar dan pengetahuan tradisi. Faktor ini menyebabkan mereka mencari jalan untuk memajukan diri melalui pelbagai cara seperti dengan mengikuti kursus bahasa asing dan latihan keusahawanan. Kesepaduan dalam komuniti juga turut meningkat apabila individu dan keluarga bekerjasama dalam tempoh penerimaan tetamu. Ahli-ahli komuniti dianggap sebagai penerima faedah secara langsung oleh jawatankuasa kerana memberi peluang diberi peluang untuk turut terlibat dalam proses membuat keputusan dan perancangan. Kebanyakan responden berpendapat bahawa program sedemikian telah memperkasakan komuniti tersebut, bukan sekadar dalam aspek ekonomi tetapi juga secara psikologi, sosial dan politik. Kajian juga mendapati bahawa penyertaan ahli komuniti di dalam program *homestay* ini berkemungkinan akan meningkat keupayaan mereka dapat ditingkatkan.

HOMESTAY KAMPUNG RAGA, YAN

LATAR BELAKANG PROGRAM

Kampung Raga adalah sebuah perkampungan Melayu yang terletak 1.5 kilometer dari pekan Yan Besar. Terdapat sebanyak 160 petempatan keluarga di kampung ini dengan 700 orang penduduk, yang kebanyakannya mengerjakan sawah padi dan ladang getah. Kampung Raga telah mula membuka pintunya kepada tetamu seawal tahun-tahun 1970an. Pada awalnya, tetamu terdiri daripada pelajar-pelajar sekolah dan universiti yang menyertai program anak angkat yang dianjurkan oleh pelbagai agensi termasuk agensi perunding motivasi, sekolah dan universiti di Malaysia. Sehingga kini, Kampung Raga masih menerima permohonan untuk dijadikan perkampungan untuk program anak angkat tersebut.

Sejarah pembentukan Program *Homestay* Kampung Raga bermula pada tahun 1982 apabila Kampung Raga memenangi hadiah pertama untuk kategori Sungai Terbersih dan Tercantik dalam Pertandingan Kebersihan Sungai, anjuran Jabatan Pengairan dan Saliran (JPS). Kemenangan tersebut berserta nasihat daripada pihak JPS telah menggerakkan Jawatankuasa Kemajuan dan Keselamatan Kampung (JKKK) untuk mencadangkan penubuhan projek *homestay*. Pada tahun 1995, cadangan tersebut telah dibawa kepada Unit Perancangan Ekonomi Negeri Kedah (UPEN). Sehubungan itu, wakil dari Kementerian Kebudayaan, Kesenian dan Pelancongan (KKKP) telah datang melawat Kampung Raga bagi memantau kesediaan komuniti tersebut menjadi peserta tuan rumah *homestay* berdasarkan garis panduan KKKP. Hasil lawatan pemantauan tersebut, sebanyak 24 buah rumah telah mendapat perakuan menjadi peserta tuan rumah *homestay*.

Selain itu, Kampung Raga telah memenangi pelbagai lagi anugerah melalui beberapa pertandingan lain dan jumlah simpanan wang hadiah meningkat sehingga RM150,000. Pada bulan November 1995, Kementerian Pertanian telah memulakan projek pelancongan agro di Kampung Raga setelah kampung tersebut memenangi kategori 'Sungai Berpotensi untuk Pelancongan' dalam Pertandingan Sungai Angkat anjuran Kementerian tersebut. Projek pelancongan agro ini melengkapi projek *homestay* yang diadakan di situ kerana menawarkan aktiviti menarik kepada tetamu *homestay*, lebih-lebih lagi pada musim buah-buahan (bulan Jun hingga Ogos). Pada musim tersebut pengunjung bukan sahaja dapat meningkatkan pengetahuan mereka mengenai pokok buah-buahan malah dapat menikmati pelbagai jenis buah-buahan tempatan.

Sejak dilancarkan, pengurusan Program *Homestay* Kampung Raga dijalankan oleh ahli jawatankuasa kecil 'Pelancongan Agro dan *Homestay*' yang terletak di bawah struktur organisasi JKKK. Jawatankuasa kecil yang lain termasuklah K3P, yang menawarkan sokongan dan bantuan dalam menjayakan program *homestay* melalui taklimat yang diberi kepada peserta *homestay* semasa peserta berada di sana dan menerusi penubuhan kumpulan kebudayaan yang menawarkan pertunjukan kebudayaan kepada tetamu. Jawatankuasa kecil Skwad Bantuan

Kecemasan pula memainkan peranan penting dalam program *homestay* ini dengan melakukan rondaan di sekitar kampung dan menawarkan bantuan kecemasan untuk memastikan keselamatan dan persekitaran yang selamat semasa tempoh berjalannya program.

Secara amnya terdapat dua kategori pelawat ke Kampung Raga. Pertama, pelajar yang menyertai program anak angkat dan keduanya, adalah pelancong yang lazimnya datang secara berkumpulan. Keluarga angkat mendapat RM13.00 semalam bagi setiap anak angkat yang tinggal bersama mereka, tetapi bagi program *homestay* peserta tuan rumah menerima RM35.00 semalam untuk setiap tetamu. Baru-baru ini, KKKP telah menaikkan kadar bayaran kepada RM60.00 semalam untuk seorang tetamu. Pakej 3 hari 2 malam pula dijual pada harga RM145.00 seorang.

Modal untuk menerima tetamu berkumpulan diambil dari tabung JKKK. Modal ini diperlukan untuk perbelanjaan seperti persediaan makanan (bahan mentah dan upah memasak), persediaan program (kenderaan dan upah fasilitator), cenderahati dan sebagainya. Wang yang diterima dari tetamu untuk pakej berkumpulan ini dimasukkan semula ke dalam tabung tersebut sebelum pembayaran dibuat kepada setiap peserta tuan rumah dan kepada ahli komuniti yang lain, yang membantu seperti tukang masak, dan fasilitator. Apabila ditanya sama ada atau tidak terdapat lebihan setelah pelbagai pembayaran tersebut tadi dilunaskan, seorang ahli JKKK menyatakan bahawa keuntungan ada tetapi selalunya tidak banyak. Semua keuntungan akan disalurkan semula ke dalam tabung JKKK tadi, yang juga menjadi tabungan untuk semua wang hadiah yang diperolehi oleh komuniti ini melalui pertandingan yang dianjurkan oleh pelbagai pihak. Wang tabungan ini juga dilaburkan dan hasil dari pelaburan kemudiannya digunakan untuk kebajikan penduduk kampung seperti untuk membayar yuran peperiksaan Sijil Pelajaran Malaysia (SPM) anak-anak mereka, membayar sebahagian daripada yuran pendaftaran masuk ke universiti bagi mereka yang berjaya menempatkan diri di universiti-universiti tempatan dan memberi sumbangan kepada mereka yang mengadakan kenduri kahwin, pengkebumian dan sesiapa sahaja yang mungkin memerlukannya, khususnya untuk tujuan perubatan dan pendidikan. Menurut salah seorang responden wanita berkaitan hal ini ... "*Tabung kita terjamin dan kita buat satu badan kebajikan...duit dan hadiah yang kita terima kita labur. Hasil dari bonus dan dividen kita kembalikan kepada penduduk kampung dan bila berlaku kematian sebanyak RM500.00. Duit peperiksaan SPM, STPM tabung yang bayar*". Wang tabungan serta sokongan kerajaan terhadap program *homestay* ini melalui pembinaan infrastruktur di sekeliling kampung dan usaha mempromosikan program *homestay* dirasakan sebagai faktor-faktor yang telah membolehkan program ini dilaksanakan dengan jayanya.

Setiap kali JKKK menerima tempahan daripada kumpulan pelancong yang ingin menjadi tetamu di *homestay* mereka, kesemua ahli jawatankuasa akan dipanggil untuk bermesyuarat. Bilangan peserta dan aktiviti yang bakal diadakan dibincangkan dalam mesyuarat tersebut. Aktiviti yang sering dimasukkan ke

dalam pakej ialah lawatan ke Pualu Bidan, Pula Songsong, Pulau Telur, Gunung Jerai, Muzium Arkeologi Lembah Bujang, kawasan Lembaga Kemajuan Pertanian Muda (MADA) dan tempat-tempat menarik yang lain di sekitar Kampung Raga seperti Batu Hampar, Pantai Murni dan Tangga Kenari. Seseengah tetamu diberi peluang menoreh getah ataupun memetik buah kelapa sawit. Setiap kali program *homestay* menerima kumpulan tetamu, isirumah yang berdaftar sebagai peserta tuan rumah *homestay* akan diberi dua atau tiga orang pelancong, tertakluk kepada giliran, kemampuan dan kesediaan mereka menerima tetamu.

Kebanyakan tetamu adalah dari kalangan pelancong tempatan yang datang dari institusi pengajian tinggi, agensi awam dan sektor swasta. Kebiasaannya mereka datang berkumpulan, iaitu seramai 20-80 orang. Mereka datang dari Johor, Kelantan, Pulau Pinang, Perak dan Kedah. Program *Homestay* Kampung Raga juga pernah menerima tetamu luar negara seperti dari Jepun, Australia dan Korea dan kebanyakan mereka adalah pengembara *backpackers* yang berumur di antara 18 hingga 38 tahun. Hal ini mungkin berlaku disebabkan lokasi tempat ini yang agak jauh dan sukar untuk sampai. Oleh itu, ia menarik lebih ramai pengembara *backpackers* berbanding dengan pengunjung jenis lain.

BENTUK PENGLIBATAN

Penduduk Kampung Raga menggambarkan contoh komuniti luar bandar yang menggunakan sumber dan semangat kejiiran bagi membangunkan diri dan komuniti mereka. Banyak perkara yang ahli-ahli komuniti lakukan bersama sejak dari dahulu lagi untuk meningkatkan kebajikan dan mengekalkan keutuhan dan kesepaduan di antara mereka. Generasi kini juga menyambung tradisi ini dan tidak keberatan untuk menyertai projek-projek yang dianjurkan oleh JKKK, lebih-lebih lagi apabila mereka sedar bahawa projek sebeginilah yang mempengaruhi keadaan kebajikan mereka masa kini. Program *homestay* adalah antara salah satu projek yang dianjurkan oleh kampung mereka dan yang dilaksanakan secara bersama.

Kebanyakan penduduk yang menyertai program *homestay* ini sedar bahawa penyertaan mereka membantu JKKK mencapai objektif program *homestay*, iaitu menggunakan sumber yang diwarisi untuk membangunkan diri mereka sendiri. Objektif ini wujud daripada dalam diri individu tersebut dan bukannya diwujudkan oleh pihak luar. Kos penganjuran program *homestay* dapat dikurangkan dengan adanya sokongan dan penyertaan daripada penduduk kampung. Peluang menyertai program dan mengetahui dengan lebih mendalam mengenai pengoperasian dibuka kepada setiap penduduk. Penglibatan ahli komuniti di dalam projek ini didorong oleh kemahuan dan kesungguhan mereka sendiri tanpa ada bantuan luar. Mereka mempunyai kawalan terhadap keputusan yang bakal diambil bersama dan mengenalpasti pengurusan sumber-sumber yang ada. Mereka membuat keputusan tentang jadual aktiviti atau lawatan, makanan, agihan kerja dan agihan pendapatan.

FAKTOR YANG MEMPENGARUHI TAHAP PENGLIBATAN KOMUNITI

Program *Homestay* Kampung Raga bermatlamat meningkatkan tabungan yang dikelolakan oleh JKKK. Penduduk kampung, termasuklah anak-anak mereka yang menjalankan kerja-kerja dalam tempoh lawatan tetamu di kampung tersebut, menerima sedikit imbuhan dalam bentuk kewangan ataupun makanan percuma sebagai penghargaan atas usaha dan tenaga yang diberikan. Peserta-peserta tuan rumah *homestay* menerima RM60.00 semalam penginapan untuk setiap orang tetamu. Mereka menggunakan wang ini untuk menyediakan makan-minum tetamu dan selebihnya menjadi pendapatan tambahan di samping pendapatan hakiki mereka. Ada juga yang menggunakan sebahagian daripada pendapatan *homestay* untuk mencantikkan dan memperbaiki rumah mereka agar tetamu lebih selesa menginap di situ.

Agak rumit untuk Jawatankuasa Kecil ‘Pelancongan Agro dan *Homestay*’ memastikan kos operasi menjadi hos bagi setiap kumpulan tetamu kerana kesukaran membezakan jumlah perbelanjaan untuk menyediakan perkhidmatan kepada tetamu dengan perbelanjaan untuk keluarga. Sebagai contoh, dalam menerima tiga orang tetamu dan menyediakan makanan untuk mereka, seorang responden yang juga merupakan peserta tuan rumah membeli lebih barangan dapur dari hari-hari biasa. Keluarganya mungkin dapat menikmati juadah yang lebih enak dari hari-hari biasa kerana juadah yang dimakan oleh keluarganya adalah sama dengan juadah yang dihidang kepada tetamu. Responden ini tidak pula merekodkan lebih perbelanjaan barangan dapur tadi. Apabila diminta untuk memberi anggaran, responden tadi menganggar kos penyediaan makanan untuk seorang tetamu adalah lebih kurang RM5 untuk satu masa makan. Ini menjadikan jumlah kos penyediaan makanan untuk sehari semalam sebanyak RM15. Setelah ditolak kos elektrik dan air, anggaran pendapatan bersih dari seorang tetamu ialah RM40.

Jumlah ini sebenarnya cukup menarik dan boleh menjadi dorongan kepada ahli komuniti untuk mohon menjadi peserta tuan rumah *homestay* walaupun rata-rata responden tuan rumah yang ditemubual menyatakan bahawa motif kewangan bukan merupakan sebab utama mereka menyertai program *homestay* itu. Bak kata seorang responden, “... *projek ini adalah projek jiwa murni yang tak ada pulangan keuntungan yang begitu besar ...*” Sama dengan kes di Kampung Relau, bagi sesetengah isirumah di Kampung Raga, garis panduan yang harus dipenuhi dalam permohonan mungkin terlalu membebankan. Modal yang sedikit menghalang penduduk menjadi hos *homestay*, sebagaimana dinyatakan oleh salah seorang responden, ... “*Kita pun bukan senang, nak dapat duit tu lambat sikit, lepas tu kita kena jamu depa ikut jadual, rasa beban sikit pasal kita dok besa hari-hari ikut suka kita*”.

Satu lagi faktor yang mendorong ahli turut terlibat dalam menjayakan program ini ialah aspirasi untuk mengekalkan hidup bermasyarakat. Semangat untuk mengekalkan keutuhan komuniti dan tradisi didapati menjadi pendorong utama

kepada ahli-ahli komuniti menyertai program *homestay* ini sebagaimana yang diterangkan oleh salah seorang penduduk yang agak berumur, ... “(Saya) ... sebagai orang tua dalam kampung ... diminta supaya menunjuk arah atau jalan”. Katanya lagi, “Sebab yang terbesar kejayaan program ini ialah kerjasama JKJK dengan penduduk kampung. Saya juga memberi semangat pada orang muda untuk meneruskan aktiviti terutama bila musim pertandingan atau apa-apa saja program yang akan dijalankan di kampung Di sini apa yang berharga pada Pak Lang ialah perpaduan dan gotong-royong”. Diperjelaskan di sini bahawa mereka merasakan bahawa banyak perkara dapat diselesaikan dan lebih banyak faedah yang dapat mereka perolehi apabila bekerja bersama berbanding dengan bekerja secara individu. Secara individu atau persendirian, penduduk kampung tidak mempunyai keyakinan dan kudrat untuk melayan kumpulan tetamu yang datang kerana mereka tidak mempunyai cukup kapasiti untuk mengurus dan mengoperasi keseluruhan program *homestay* ini. Selain itu, mereka juga sedar bahawa sumber-sumber yang sedia ada boleh digunakan untuk menarik pelancong dan mereka memahami yang pelancong boleh membawa kesan positif ke dalam kehidupan mereka.

Kebanyakan penduduk terdorong untuk menyertai program *homestay* disebabkan perasaan ingin tahu mengenai program itu sendiri. Seorang responden wanita menerangkan yang beliau begitu ingin mengetahui mengenai *homestay* ... “Kita pun nak tengok, nak rasa lagu mana *homestay*, jadi kita ambiklah (tetamu)”, terang beliau. Namun, ada ketikanya apabila terdapat tetamu berkumpul tetapi sesetengah hos tidak dapat menyertainya. “... rumah kakak kecil, tak cukup ... kakak mengasuh, mak dah tua, dah tak larat ...” merupakan penerangan daripada seorang responden yang juga merupakan hos berdaftar, apabila ditanya mengapa beliau tidak lagi menyertai program tersebut. Walau bagaimanapun, ahli komuniti didapati tetap menawarkan diri membantu menguruskan aktivi-aktiviti untuk tetamu, lebih-lebih lagi apabila aktiviti memerlukan tenaga, bukannya wang ringgit. Tambah beliau lagi, ... “kalau ada apa-apa boleh kakak tolong, kakak tolonglah... kakak terlibat juga dalam aktiviti lain seperti memasak ka, gotong royong ka ...”.

MEMPERKASAKAN PENDUDUK TEMPATAN

Boleh dikatakan bekerja bersama untuk melaksanakan program *homestay* telah memperkasakan penduduk Kampung Raga dari aspek ekonomi, psikologi dan politik. Program ini telah meningkatkan motivasi mereka untuk mencantikkan kampung dan memulihara sumber-sumber dalam kampung seperti sungai, yang telah memenangi beberapa anugerah kebanggaan penduduk Kampung Raga. Seorang ahli jawatankuasa JKJK menerangkan, ... “*Homestay* ini diberi bantuan penuh Jabatan Pertanian, diberi peruntukan untuk baikpulih bilik, bilik air, diberi modal untuk baiki. UPEN beri khidmat nasihat di samping Jabatan

Pertanian membuat pemantauan". Program *homestay* Kampung Raga telah membawa faedah ekonomi kepada penduduknya. Pendapatan yang dijana daripada program tersebut dikongsi bersama oleh penduduk. Tanda-tanda peningkatan yang diperolehi melalui pendapatan tersebut dapat dilihat di sekeliling kampung melalui pembaikan rumah menjadi lebih cantik dan selesa, peningkatan dalam infrastruktur sejak program ini bermula dan kepuasan penduduk-penduduk kampung apabila menerima sumbangan daripada tabung JKKK bagi membantu mereka dalam hal pendidikan anak-anak dan pelbagai hal kekeluargaan.

Program *homestay* ini berjaya meningkatkan pengiktirafan masyarakat luar tentang keunikan dan nilai-nilai kebudayaan di kampung tersebut, sumber-sumber semulajadinya dan pengetahuan mereka tentang tradisi turun-temurun. Kampung Raga mungkin boleh dikategorikan sebagai kampung yang paling baik dalam konteks pelancongan luar bandar. Program tersebut juga berjaya membuka minda penduduk untuk mencari peluang latihan bagi meningkatkan pengetahuan mereka tentang pelancongan, pengurusan sumber dan operasi *homestay* sebagaimana yang dijelaskan oleh salah seorang daripada hos, "... kami diberi kursus oleh agensi-agensi pelancongan di perkampungan *homestay* atau di hotel-hotel ... beberapa ahli diberi peluang menghadiri taklimat pengurusan berkenaan *homestay* di Seri Malaysia di bawah penerangan UPEN Kedah." Peluang untuk penduduk mengambil bahagian dalam pengaturcaraan dan pengoperasian program *homestay* telah mengubah sikap dan tindakan mereka daripada bersifat pasif kepada bersifat proaktif. Faktor ini telah membantu mereka meningkatkan keyakinan diri. Apabila penduduk bekerja bersama untuk mewujudkan dan menjayakan program *homestay*, mereka juga telah meningkatkan keutuhan dan kesepaduan di dalam komuniti tersebut.

RUMUSAN

Dalam penyelidikan yang telah dijalankan tumpunya adalah kepada memahami penglibatan ahli komuniti di dalam dua buah program *homestay* di Kedah. Bagi kedua-dua komuniti kampung yang dikaji, program *homestay* adalah antara beberapa strategi yang diambil untuk mencapai objektif yang bercirikan pembangunan. Dalam program *homestay* ini, hos *homestay* tidak beroperasi secara individu tetapi mereka bekerjasama untuk membangunkan, memasarkan dan melaksanakan program tersebut.

Kajian yang dijalankan mendapati bahawa program *homestay* yang dimajukan sebagai projek komuniti berkeupayaan menjana faedah penting sebagaimana projek komuniti yang lain. Apabila dibandingkan dengan produk pelancongan dan pakej lawatan yang mensasarkan pasaran massa, program *homestay* ini berupaya menarik minat pelancong yang mempunyai minat tertentu (*special interest tourist*), lebih-lebih lagi pelancong yang berminat mempelajari

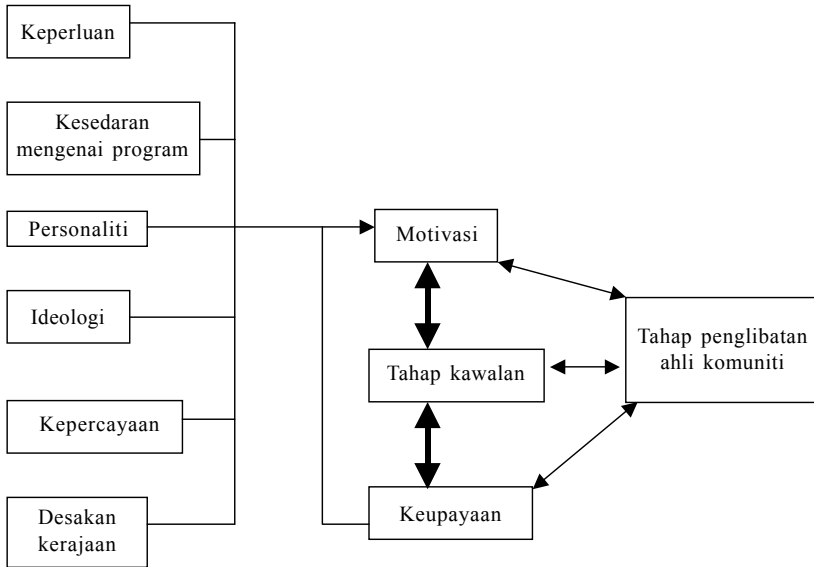
tentang kebudayaan dan kehidupan masyarakat tempatan semasa melancong. Program *homestay* lazimnya berskala kecil dan mampu dikawal sendiri oleh ahli komuniti sesebuah kampung yang terlibat. Program ini juga membolehkan penduduk tempatan berkongsi faedah pelancongan, yang seterusnya dapat memperkasakan mereka dalam aspek ekonomi, sosial, psikologi dan politik. Faedah yang dapat dijana oleh projek *homestay* menjadikan produk pelancongan ini berpotensi membantu usaha kerajaan memajukan jenis kegiatan pelancongan yang tidak menggugat alam sekitar dan keadaan sosial penduduk.

Walaupun bagaimanapun, kajian mendapati program *homestay* berasaskan komuniti ini memerlukan penyertaan, sokongan, dan kesanggupan ahli-ahli komuniti bagi memastikan program *homestay* dapat dikekalkan. Kajian-kajian terdahulu ada mendedahkan kekangan yang dihadapi penduduk dalam proses menyertai pembangunan pelancongan di negara-negara membangun. Kekangan yang dihadapi ini termasuklah yang berkaitan dengan pemusatan pentadbiran awam dalam pelancongan (*centralized*); ketidaksanggupan mengagihkan kuasa dan sumber; kurangnya kepakaran di kalangan peserta dalam perancangan pelancongan; kapasiti ahli-ahli komuniti yang terhad kerana keadaan kewangan yang lemah dan tahap kesedaran yang rendah tentang kepentingan penglibatan mereka; atau sama ada mereka dibenarkan untuk menyertainya atau pun tidak (Timothy 1999, Tosun 2000).

Beberapa kekangan tersebut juga didapati wujud dalam program *homestay* yang dikaji. Komuniti mempunyai kawalan terhadap pembangunan kerana kejayaan program yang dilaksanakan adalah bergantung pada mereka, dan bukannya bergantung pada pentadbiran pelancongan pusat. Kajian juga mendapati bahawa pengetahuan tentang operasi *homestay* dikongsi dan disebar kepada ahli-ahli komuniti. Dengan itu, isu kekangan berkaitan kurangnya pengetahuan mengenai *homestay* dapat dikurangkan.

Program *homestay* juga membuka peluang yang tidak sama untuk penduduk tempatan melibatkan diri dan memperolehi faedah serta peluang ekonomi daripadanya. Oleh kerana itu, seluruh ahli komuniti perlu diperkasakan dan bukan semata-mata perintisnya atau pengerusi jawatankuasa supaya keupayaan setiap ahli untuk menyertai dan menguruskan program dapat dipertingkatkan. Setakat ini, idea tentang perancangan, pengurusan aktiviti pelawat, pemasaran dan kewangan masih lagi diterajui oleh pemimpin program, perintis ataupun pengerusi jawatankuasa. Walaupun, ketua atau pemimpin program tidak perlu merujuk kepada kelulusan ahli-ahli komuniti yang lain, tanggungjawab untuk menguruskan program terletak di bahunya seorang kerana beliau mempunyai dorongan yang paling kuat, sebagaimana dalam kes Program *Homestay* di Kampung Relau. Ahli-ahli lain perlu mempelajari daripada pemimpin program dan perlu berfikir untuk menjayakan program yang sememangnya bergantung kepada usaha menguruskan bekalan (pengalaman *homestay* yang berkualiti, juga perkhidmatan dan kemudahan *homestay* yang berkualiti) dan permintaan (kualiti dan kuantiti tetamu).

Dapatan kajian ini berguna bagi menerangkan penglibatan penduduk dalam program *homestay* yang dikaji. Boleh disimpulkan daripada kajian ini bahawa penglibatan mempunyai kaitan dengan motivasi dan dorongan komuniti untuk melibatkan diri; kawalan yang mereka miliki untuk membuat keputusan dan agihan faedah; dan keupayaan mereka untuk menyertai atau mengawal (rujuk Rajah 2).

RAJAH 2. Model untuk memahami penglibatan komuniti dalam program *homestay* yang dikaji

Motivasi dan dorongan penduduk mungkin boleh dijelaskan dengan adanya kesedaran penduduk tentang faedah program sedemikian kepada mereka dan keseluruhan komuniti, keperluan penduduk (seperti keperluan untuk pendapatan tambahan, pembangunan diri, untuk memainkan peranan dalam pembangunan komuniti, menjadi sebahagian daripada masyarakat, supaya dihormati, untuk mengekalkan kesepaduan antara penduduk, dan mengekalkan tradisi), personaliti penduduk (sama ada mereka pasif ataupun proaktif), ideologi (kecenderungan dalam politik dan sokongan kepada corak pemerintahan), dan desakan kerajaan. Kemampuan penduduk untuk melibatkan diri dan untuk mempunyai kawalan dalam membuat keputusan, juga dipengaruhi oleh kemahiran dan modal yang mereka miliki. Kemampuan ini memberi kesan ke atas kawalan terhadap program dan penglibatan mereka. Hasil kajian juga mendapati penduduk menyertai program ini kerana mereka merasakan bahawa projek itu adalah kepunyaan mereka dan merekalah yang mengawalinya. Ahli-ahli bersama-sama membuat keputusan tentang perancangan dan operasi yang bakal dijalankan. Faktor inilah yang mendorong mereka menyertai program tersebut.

Penyelidikan ini juga mendapati bahawa penyertaan para penduduk dalam program berasaskan komuniti dapat memperkasakan diri mereka, seperti yang dikatakan oleh Scheyvens (1999). Dalam konteks kajian ini, boleh dirumuskan bahawa keberkesanan membawa maksud pengembangan kapasiti atau upaya yang dilihat sebagai memainkan dua peranan, iaitu sebagai pendorong untuk penduduk melibatkan diri dan juga sebagai hasil penyertaan mereka.

Terdapat beberapa implikasi rumusan ini. Penduduk perlu diberi peluang untuk melibatkan diri melalui pembangunan kapasiti. Bermakna projek berasaskan komuniti perlu mengandungi program kesedaran agar ahli komuniti dapat dididik tentang projek dan sekaligus mendorong mereka menyertainya. Program kesedaran ini mungkin perlukan ahli-ahli komuniti mempelajari jenis kemahiran yang diperlukan untuk penglibatan mereka dan bagaimana projek dapat menawarkan kemahiran yang diperlukan. Mereka juga perlu tahu potensi faedah yang penting yang akan diperolehi daripada projek tersebut.

Kajian ini menimbulkan lebih banyak soalan tentang faktor-faktor yang dapat menerangkan penyertaan ahli komuniti dalam pembangunan pelancongan berasaskan komuniti. Kajian selanjutnya harus dibuat supaya dapat lebih memahami kesan sebenar yang dihasilkan oleh program *homestay* ini. Walaupun kajian yang telah dilakukan ini tidak menjurus kepada mengkaji kesan dan peranan program *homestay*, namun hasil kajian mendapati sukar menentukan sama ada program *homestay* yang dilaksanakan benar-benar memberi faedah dan pulangan yang dihebahkan oleh mereka yang menyokong program ini. Penduduk di kedua-dua buah kampung yang dikaji adalah terdiri daripada orang Melayu yang mengamalkan adab capak berlapis. Kesan yang dihasilkan oleh program ini mungkin berbeza di kalangan ahli komuniti yang mungkin terbahagi mengikut sentimen yang mereka pegang.

Penyelidikan di masa akan datang mungkin memerlukan pendekatan *triangulation* bagi meningkatkan kesahihan hasil kajian. Kaedah kualitatif perlu disokong dengan kaedah kuantitatif dan persampelan yang lebih luas perlu diambil untuk menguji dan mengenalpasti interaksi antara pembolehubah seperti motivasi, kawalan, kapasiti dan jenis penglibatan. Kajian berkaitan projek pembangunan pelancongan berasaskan komuniti selain *homestay* di negara-negara yang sedang membangun perlu dijalankan untuk menerangkan penglibatan komuniti dalam projek sedemikian.

RUJUKAN

- Anna Maria Samsudin. 2004. Homestay Income in Billions of Ringgit. *New Straits Times*, 5 September: 19.
- Bilinski, R. 1969. The Problem of Participation in Community Development. In L.T. Wallace, D. Hobbs, and R.D. Vlasin (eds). *Selected Perspectives for Community Resource Development*. Raleigh, North Carolina: Agricultural Policy Institute, North Carolina State University.

- Burns, P. and Sancho, M.M. 2003. Locals Perceptions of Tourism Planning: The Case of Cuellar, Spain. *Tourism Management*. 24: 331-339.
- Cole, G.A. 1995. *Organizational Behavior*. London: DP Publications Ltd.
- Fallon, L.D. and Kriwoken, L.K. 2003. Community Involvement in Tourism Infrastructure - The Case of the Strahan Visitor Centre, Tasmania. *Tourism Management*. 24: 289 - 308.
- Getz, D. 1986. Models in Tourism Planning. *Tourism Management*. 7(1): 21 - 32.
- Kadir Din. 1997. Tourism Development: Still in Search of a More Equitable Mode of Local Involvement?. In C. Cooper and S. Wanhill (eds). *Tourism Development: Environmental and Community Issues*. New York: John Wiley & Sons.
- Kalsom Kayat. 2005. Perbualan Bersama Tuan Haji Shariman Hamdan.
- Kamaruddin Siaraf. 2002. Program Pembangunan Pelancongan Lestari. Paper presented at the Seminar Keusahawanan dan Pelancongan, Langkawi.
- Kayat, K. 2000. Power Through Tourism: A Blessing on Mahsuri's Eighth Generation in Langkawi? Unpublished dissertation. East Lansing, Michigan: Michigan State University.
- McIntyre, G. 1993. *Sustainable Tourism Development: Guide for Local Planners*. Madrid: World Tourism Organization.
- Mitchell, R.E. and Reid, D.G. 2001. Community Integrating: Island Tourism in Peru. *Annals of Tourism Research*. 28(1): 113-139.
- Mowforth, M. and Munt, I. 1998. *Tourism and Sustainability: New Tourism in the Third World*. London: Routledge.
- Murphy, P.E. 1985. *Tourism: A Community Approach*. London: Methuen.
- Pratiwi, S. 1999. Understanding Local Community Participation in Ecotourism Development: A Critical Analysis of Select Published Literature. Unpublished Masters Thesis. East Lansing: Michigan State University.
- Pretty, J. 1995. *Regenerating Agriculture: Policies and Practices to Sustainability and Self Reliance*. London: Earthscan.
- Rahnema, M. 1992. Participation. In W. Sachs (ed). *The Development Dictionary: A Guide to Knowledge as Power*. London: Zed Books Ltd.
- Rees, W.E. 1989. Defining Sustainable Development. *CHS Research Bulletin*. May (3). University of British Columbia.
- Scheyvens, R. 1999. Ecotourism and Empowerment of Local Community. *Tourism Management*. 20: 245-249.
- Timothy, D. 1999. Participatory Planning: A View of Tourism in Indonesia. *Annals of Tourism Research*. 26(2): 371-391.
- Tosun, C. 2000. Limit to Community Participation in the Tourism Development Process in Developing Countries. *Tourism Management*. 21: 613-633.
- Wanhill, S. 1997. Introduction - Tourism Development and Sustainability. In C. Cooper and S. Wanhill (eds). *Tourism Development: Environmental and Community Issues*. New York: John Wiley & Sons.

Kalsom Kayat, PhD

Fakulti Pengurusan Pelancongan, Hospitaliti dan Alam Sekitar

Universiti Utara Malaysia

06010 Sintok

Kedah Darul Aman.

Nor Ashikin Mohd Nor
Fakulti Pengurusan Pelancongan, Hospitaliti dan Alam Sekitar
Universiti Utara Malaysia
06010 Sintok
Kedah Darul Aman.